

OPBOUW

WEEKBLAD TOT OPBOUW VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

uitgave van de gereformeerde persvereniging „opbouw“

De „liegende“ vijgeboom

Nooit groeie aan u enige vrucht meer in eeuwigheid!

En terstond verdorde de vijgeboom...
Mt. 21 : 18-22

De vervloeking van de vijgeboom vond plaats tussen Jezus' koninklijke intocht in Jeruzalem en de tempelreiniging.

Na Zijn intocht had Jezus zich naar het huis Zijns Vaders begeven en daar alles eens in ogenschouw genomen. Wat Hij er zag was ten hemelschreiend, maar daar het al laat op de dag was vertrok Hij naar Bethanië (Marc. 11 : 11).

De volgende dag echter keert Hij terug om — althans voor één dag! — weloverwogen een einde te maken aan de schandelijke praktijken van gewetenloze lieden voor wie gods-dienst een winstgevend zaakje is: zij verdienen een beste cent aan Gods genade en — op de keper beschouwd — aan het bloed van Jezus Christus. Het tempelplein levert een sinister schouwspel van satanisch cynisme: de Eén zijn dood is de ander zijn brood....

Een duivelse caricatuur op Christus' kruis-verdienste, te bezichtigen op het tempelplein... Onder toelating, zo niet onder auspiciën van de priesters....

Dáárheen is Jezus dus op weg. De vroege morgenwandeling maakt Hem hongerig. Hij ziet om naar iets eetbaars op de nog stille en eenzame weg. Daar ontwaart Hij in de verte een alleenstaande vijgeboom. De boom zit al goed in het blad. Weliswaar is het nog vroeg in het jaar, Pasen, en dus nog niet de tijd der vijgen (Marc. 11 : 13). Maar blijkbaar hoopte Jezus aan deze boom met zijn volle bladertooi toch de z.g.n. „vroege vijgen“ te vinden, die zich tegelijk met het blad zetten kunnen. Deze zijn weliswaar niet lekker, maar toch eetbaar en zouden Jezus' honger hebben kunnen stillen.

Echter: de boom stelt Hem teleur. Het is — naar bijbels spraakgebruik (vgl. Hos. 9 : 2, Hab. 3 : 17; ook Jes. 63 : 8) — een boom die „liegt“; je loopt er op af; je denkt: daar zitten stellig vruchten aan — er zijn immers bladeren; maar hij geeft niet wat je ervan verwachtte: het is een „liegende“ boom. Tegen deze liegende vijgeboom spreekt Jezus zijn verdorrend woord.

Het ligt o.i. voor de hand, dat Jezus bij deze teleurstellende vijgeboom gedacht heeft aan Israël, of liever nog Jeruzalem: de „heilige stad“ bleek Hem gisteren immers een „liegende stad“. Men kan toch moeilijk in ernst aannemen, dat Jezus tegen deze boom is uitgevaren als had die boom schuld. Zo onredelijk mogen wij al eens doen, uitvaren tegen een deur die niet open „wil“ of een motor die „weigert“. Maar voor onredelijke driftbuien is bij Jezus geen plaats. Hij kiest Zijn woorden precies, en Zijn vloek (Marc. 11 : 21) over de vijgeboom is geen ongecontroleerde opwelling van tomeloze drift, maar een weloverwogen woord, een duidelijke profetie, verzinnebeeld in het doen verdorren van de vijgeboom en bestemd voor de ogen en oren van de aanwezige getuigen: Jezus' discipelen. Die moeten er iets door

leren, voor *hen* is dit wonderteken bestemd — het *enige* onheils-teken, het enige oordeels-wonder, door Jezus ooit verricht.

Eénmaal eerder hadden deze discipelen zo'n oordeelsteken van Jezus begeerd en willen ontlokken: in Samaria, over de Samaritanen (Luc. 9 : 54). Toen werd 't geweigerd. Nú wordt het — óngevraagd — gegeven: bij Jeruzalem, over....

Ja, over wie of wat? Over wie ontlaadt zich nu deze vervloeking, dit oordeel van verdorring, versterving? Over Jeruzalem? Over Joden? Maar Jeruzalem zal nog tientallen jaren bestaan. En 't is aan Jeruzalems inwoners dat *als eersten* het evangelie moet worden gepredikt en het water des levens wordt uitgereikt. Jezus komt immers om zondaren te *redden*, eerst de Jood en dan de Griek! En duizenden in Jeruzalem blijken straks tot een nieuw leven te zijn gebracht en brengen voort *vruchten* der bekering.

De vloek moet dus wel een ander of iets anders gelden. Wanneer Jezus zich aan Jeruzalem presenteert als koning (zie! uw koning komt....) dan bindt Hij daarmee tegelijk openlijk de strijd aan tegen een tegenstander van formaat, die dezelfde aspiraties koestert en niet voor niets overste dezer wereld heet (Joh. 12 : 31 e.a.) ook zich er op laat voorstaan dat *hij* de koninkrijken der wereld heeft weg te geven (Matth. 4 : 8, 9).

Het is *zijn* schaterlach, die Jezus heeft horen schallen over de tempelpleinen, tussen de varren en de manden met duiven. Heeft hij, terwijl hij reeds de hele wereld in gevangenschap houdt, niet kans gezien zijn manschappen te recruteren uit het — enige — volk Gods en hen weten te legeren tot in het — enige — huis Gods? De heilige stad is een liegende stad geworden en het ongeloof schijnt oppermachtig, zelfs door God niet neer te slaan.

Wie Jeruzalem ziet, zegt: Gods plannen zijn mislukt. Maar wie naar Gods Gezant ziet, zegt: er is hoop!

Want als Jezus bij de liegende vijgeboom denkt aan de liegende stad Jeruzalem, dan legt Hij zich niet, verslagen, bij de teleurstelling neer maar profeteert door het wonder van de vervloeking het onmiddellijk in-tredende einde van de bloei van het satansrijk: de boom wordt maar niet met vruchteloosheid geslagen maar met verdorring tot in de wortels, tot in het hart. Tweemaal verstorven, om met Judas (vs 12) te spreken. Het ongeloof, schijnbaar onvernietigbaar en onoverwinnelijk, wordt de lendenen gebroken.

Daarmee verzinnebeeldt Jezus echter niet maar alleen de onmacht van het ongeloof, maar ook de kracht van het geloof. Want wanneer de verbazing van de discipelen vaste vorm aanneemt in het formuleren van de vraag: hoe is de vijgeboom zo terstond gaan verdorren? dan neemt Jezus' antwoord de kracht van een eed aan: Voorwaar, Ik zeg u, indien gij *geloof* hebt en niet zult hebben getwijfeld, zult ge niet alleen „dat van die vijgeboom“ doen, maar zelfs

indien ge zult gezegd hebben tot deze berg (of: tot die beroemde berg Sion daar?): hef u op en werp u in zee, het zal geschieden.

Jezus geeft Zijn discipelen hierbij dus de stellige verzekering dat zij nog groter dingen zullen doen dan „dat van die vijgeboom“. Hij heeft Jeruzalem in ogenschouw genomen, Hij weet wat Hém te wachten staat. Maar Hij voorziet tevens wat zijn discipelen, wat zijn getuigen te wachten staat, wanneer zij het evangelie moeten gaan verkondigen, beginnend in Jeruzalem: een wereld vol tegenstand — bergen van verzet. In het geloof echter zullen zij wonderen verrichten. Nee, dan wordt met geloof niet bedoeld een smeulend vuurtje onder een genoegelijk sudderend kenmerken-potje.

Geloof is precies wat Jezus in Jeruzalem niet vindt: de stellige overtuiging, de onwrikbare zekerheid dat er voor de mensen, Jood en Griek, slechts één Redder, één Zaligmaker is, die hem uit hun ellende kan opheffen en verlossen: deze Jezus. Wanneer dat onomstotelijk voor hen vaststaat en zij straks in die zekerheid er op uittrekken, dan zullen zij bergen van verzet uit de weg ruimen, en wordt het onmogelijke mogelijk. Wie op de mensen ziet, de dragers van het evangelie, de kerk — die heeft niet veel fiducia in het koninkrijk van Jezus Christus, maar de verdorring van de vijgeboom spreekt duidelijke taal: nooit kan het geloof teveel verwachten, wanneer het gaat over de overwinning van het ongeloof. Dat laatste moet er wel bij. Maar al te vaak nog worden deze woorden van Jezus verabsoluteerd door lieden die van de kerk een wonderen-fabriek willen maken, en het geloof voor een nieuw soort speelgoed aanzien.

Het kan echter voor Jezus moeilijk belangrijk zijn dat Zijn volgelingen op hun tocht door de wereld bomen laten verdorren en bergen in zee laten plonzen. Belangrijk is dat Zijn evangelie verkondigd wordt aan alle volken, en dat in het vaste geloof dat Jezus is de enige Hoop der wereld.

In het spoor van die kerk zijn dan de wonderen te vinden: het steeds opnieuw gebroken worden van de tegenstand, het zwichten van het verzet, het behalen van de overwinning in een schijnbaar totaal ongelijke strijd. Geloof is niet iets om eindeloos over te praten. Geloof is er om gebruikt te worden. Het is de stormram die in stelling gebracht wordt tegen de muur van ongeloof. En nergens staat de kerk dan voor een onmogelijke taak. Niet bij de verre heiden. En ook niet bij de vijandige of onverschillige buurman. De bede „uw koninkrijk kome“ is geen loos gebed, want „al wat gij in het gebed gelovig zult vragen, zult gij ontvangen.“ Zijn koninkrijk komt — ook heden!

Breukelen

E. R. Postma

Het artikel Waldenzenkerk van de heer P. Groen bereikte ons te laat voor plaatsing in het nummer van deze week.

(Red.)

De kerk

III

Het historische gedeelte is wat breed geworden. Dat kan echter in de huidige fase van de discussie geen kwaad. Het kan ons nuchter en bescheiden maken. We willen thans trachten nog enkele positieve opmerkingen te maken om de verdere vruchten van het debat te inventariseren.

a. Als eerste vrucht van het debat noteren wij dat het in de artikelen 27 tot 29 gaat over één kerk, en om met Vonk te spreken over „geen schimmige kerk”. Terecht wijst Vonk er ook op dat De Brès de onderscheiding zichtbaar/onzichtbaar niet gebruikt. Wel wordt de kerk door hem, evenals door Calvijn in de Institutie, van verschillende kant beschouwd. Ook Schilder wees daar op: Calvijn spreekt over de kerk „bifariam³⁵⁾”. Eerst omschrijft De Brès in art. 27 de algemene kerk: „Wij geloven en belijden een enige katholieke of algemene kerk, dewelke is een heilige vergadering der ware Christ-gelovigen, al hun zaligheid verwachende in Jezus Christus, gewassen zijnde door zijn bloed, geheiligd en verzegeld door de Heilige Geest”. Tegenover Rome dat het zwaartepunt van de kerk legt in het uiterlijk instituut van de kerk-onder-de-paus, belijdt de reformatie hier dat de kerk is een **vergadering van gequalificeerde personen**. Ze wordt hier benoemd naar het koren niet naar het kaf. T. Bos heeft verschillende nuchtere en zakelijke opmerkingen gemaakt over het feit dat de kerk hier een vergadering van personen wordt genoemd, die nog steeds hun waarde hebben. Tegenover het idealistische denken van Kuyper hield hij staande dat de kerk een vergadering is: „zij komt dus voor (in de belijdenis) als **wordende** en niet als reeds van eeuwigheid zijnde”. De gemeente die van eeuwigheid uitverkoren is, „**wordt in den tijd** vergaderd, en die **vergaderden**, of die vergadering is de algemene christelijke Kerk...³⁶⁾”.

Vervolgens belijdt artikel 27, dat deze algemene kerk er „is geweest van den beginne van de wereld af en zal zijn tot den einde toe; gelijk daaruit blijkt, dat Christus een eeuwige Koning is, die zonder onderdanen niet zijn kan.” Het kan met die kerk soms vreemd gaan. Tegenover Rome dat zijn kracht zocht in de kenbaarheid van het machtig instituut, belijdt de confessie dat zij soms „zeer klein en als tot niet schijnt gekomen te zijn in de ogen der mensen”, als in „de gevaarlijke tijd onder Achab”. Voorts is ze niet als de roomse aan één centraal punt gebonden, maar „verspreid door geheel de wereld. Nochtans is ze „samen-gevoegd en verenigd met hart en wil in één zelfde Geest, door de kracht des geloofs”. Wie artikel 27 onbevungen leest kan tot geen andere conclusie komen dan dat 't hier niet gaat over de christenheid in algemene zin, ook niet over het mystieke lichaam van Christus in de zin van de optelsom der uitverkorenen uit alle eeuwen, maar over de kerk, welke Christus over heel de wereld vergadert, gequalificeerd naar het koren en niet naar het kaf, naar de ware leden en niet naar de hypocrieten.

Wanneer zelfs Polman schrijft dat het hier in ieder geval „enigermate” over de zichtbare kerk gaat, noteren wij dat de discussie op dit punt enigszins tot rust is gekomen.

b. Een moeilijkheid, welke in de discussie naar voren komt bij artikel 27 is verder de vraag naar de verhouding van de algemene kerk en de plaatselijke kerk. Hoe moeten wij die zien? Wie op het standpunt staat dat het in artikel 27 over de onzichtbare kerk als voorwerp des geloofs gaat, meent dat wij eerst in de plaatselijke kerk met de zichtbare kerk te doen krijgen. Daarin openbaart zich dan zichtbaar het onzichtbare lichaam van Christus. Vandaar de uitdrukking: openbaring van het lichaam van Christus. Er is onder ons een tendens, nu wij de laatst genoemde opvatting bestrijden, de zaak te overtrekken in de richting van de plaatselijke kerk. De algemene kerk wordt dan de optelsom van de plaatselijke kerken. We zijn dankbaar dat professor Kamphuis deze opvatting onlangs beslist verworpen heeft. Op grond van Mattheus 18 : 18 (op deze petra zal ik Mijn gemeente bouwen) is hij van oordeel dat de Schrift wel degelijk ook van de algemene kerk spreekt in onderscheiding van de plaatselijke.

Hij geeft trouwens nog veel meer Schriftbewijs. De verhouding algemene kerk-plaatselijke kerk is volgens hem — en terecht — niet in een schema onder te brengen. „Het is geen gebrek”, zo schrijft hij, „van de Geloofsbelijdenis, dat in art. 27 tot 32, die over de Kerk handelen, het één schijnt over te vloeien in het ander en een scherpe grens niet valt te trekken. Dat is Schriftuurlijk spreken! Het is wel een gebrek, wanneer men pietepeuterig wil schotjes zetten: daar wordt over de algemene, daar over de plaatselijke Kerk gehandeld; of ook: hier over de zichtbare, daar over de onzichtbare. Gelukkig is de Belijdenis aan ieder schematisme vreemd gebleven^{36a)}”.

Hetzelfde was reeds jaren geleden betoogd door professor Haitjema in een in veel opzichten instructief artikel over „Plaatselijke en Algemeene Kerk” uit 1927. Hij bepleitte daarin dat wij niet mogen vasthouden „aan de dwaling, dat de algemene kerk wezenlijk buiten al het instituaire blijft: de gelovigen worden immers in art. 28 vermaand, zich bij die Kerk (de vergadering der ware Christ-gelovigen) te voegen. Calvijn beleed met het aloude Apostolicum: ik geloof eene heilige **algemeene** Christelijke Kerk; en erkende daarmee van ganser harte, die algemeene kerk als geloofs-object”. Daarnaast heeft nu het plaatselijk instituut „door de waarheid van ambt en sacrament aan de geloofswaarheid van de heilige algemeene Kerk deel... Het Gereformeerd Protestantisme erkent in de plaatselijke kerk een **complete Kerk**, omdat het ook in haar lichaam en ziel onderscheidt^{36b)}”. Haitjema ziet dan de verhouding plaatselijke kerk- algemene kerk paradoxaal. We vinden dat een ongelukkig woord voor de zaak die wij ook Kamphuis hoorden zeggen: dat hier geen schematisme valt te gebruiken.

c. Een volgend punt, waarover veel te doen was, is de aanhef van artikel 28: „wij geloven, aangezien deze heilige vergadering is een verzameling dergenen, die zalig worden en dat buiten haar geen zaligheid is, dat niemand, van wat staat of qualiteit hij zij, zich behoort op zichzelf te houden, om op zijn eigen persoon te staan; maar dat zij allen schuldig zijn, zichzelf daarbij te voegen.” Terecht merkt Vonk op: de kop van artikel 28 is de samenvatting van artikel 27. Maar verder legt Vonk o.i. te veel nadruk op de franse tekst van de confessie, waar staat dat de kerk een assemblee, een congregatio is „des sauvez”, d.w.z. van hen die zalig werden. Hij wil ook niet van enig verband weten met de bekende uitspraak van Cyprianus, dat buiten de kerk geen zaligheid is (extra ecclesiam nulla salus) en zich daarom evenmin afpijnen met de vraag wat hier bedoeld wordt³⁷⁾.

Er wordt eenvoudig de noodzaak voor dubbelhartigen en ongeredelden aangewezen zich bij de kerk te voegen, omdat zij die kerk is zoals ze beleden is in artikel 27: de vergadering van hen die zalig werden in het verleden: Abraham en al de heiligen en met die kerk is de gemeenschap te onderhouden.

De franse tekst wijkt hier echter af van de latijnse tekst: die zegt: cum sanctus hic coetus et congregatio servandorum sit coetus atque extra eam nulla sit salus, d.w.z. omdat deze heilige samenkomst en vergadering een samenkomst is van hen die zalig zullen worden, d.w.z. om met Schilder te spreken: van candidaten voor de zaligheid, of om met de nederlandse tekst van Festus Hommius te spreken: een verzameling is dergenen die zalig worden, daarom moet men zich daarbij voegen.

Men heeft veel getwist over de vraag wat nu onder dat „buiten haar geen zaligheid” moet verstaan worden. In hoofdzaak zijn er twee meningen. De ene, o.a. vertegenwoordigd door G. Doekes en I. de Wolff, meent dat dit ziet op het feit dat God aan de kerk de genademiddelen heeft toevertrouwd³⁸⁾. Wij zijn op die genademiddelen in dit leven aangewezen. God kan wel buiten de geordende weg om handelen maar bindt ons aan de middelen. Deze mening kan zich op Calvijn beroepen die in zijn Institutie, IV, 1, 4 o.m. zegt dat wij uit de naam van moeder kunnen leren, hoe nuttig en noodzakelijk de kennis van de kerk voor ons is. Onze zwakheid duldt immers niet dat wij niet uit haar school ontslagen worden zolang de loop van ons leven duurt. „Daar

INHOUD:

De „liegende” vijgeboom	E. R. P.
De kerk (III)	R. H. B.
De kerk en de moderne mens (IV)	P. G. S.
De hibbuts naar zijn levensbeschouwelijk aspect	D. A. B.
De mens is geen twee-eenheid	B. T.
Schilder en de zending	G. V.
Persschouw	
Van hier en ginds	
Kerknieuws	

komt bij, dat buiten haar schoot geen vergeving der zonden verwacht mag worden, en geen zaligheid, gelijk Jesaja (37 : 32) en Joël (3 : 5) getuigen”.

Anderen menen dat de confessie hier wil zeggen, dat buiten de kerk zoals die in artikel 27 werd omschreven n.l. buiten de gewassen in het bloed van Christus en de verzegelden door de Heilige Geest, geen zaligheid is. En aangezien de Here God deze vergadert in concrete en aanwijsbare samenkomsten, is het zaak zich daarbij te voegen. Ook deze uitleg is reeds oud. Men vindt ze eveneens bij Calvijn. Hij zegt n.l. in IV, 1, 3, dat indien wij niet onder Christus, ons Hoofd verenigd zijn met alle overige ledematen, ons geen hoop wacht op het toekomstige erfdeel. Maresius de oudste en nog het dichtst bij de reformatische theologie staande exegeet van de confessie heeft deze opvatting ook: hij zegt dat het axioma „buiten de kerk geen zaligheid”, slaat op het mystieke lichaam van Christus. De laatste term is dus oud en zeker niet eerst van Kuyper afkomstig. Maar hij voegt er terstond aan toe dat dit mystieke lichaam alleen vergaderd wordt tot Hem in de zichtbare samenkomsten van hen die zijn naam belijden, daarom kan in de tweede plaats gezegd worden dat buiten de zichtbare kerk geen zaligheid is, voor het geval iemand haar gemeenschap mocht verachten³⁹⁾.

Polman neemt terecht conclusie als hij zegt dat de laatste opvatting van Calvijn confessioneel geijkt is en niet de eerste⁴⁰⁾. In de praktijk maakt het overigens weinig verschil.

Het vervolg van artikel 28 geeft verder geen moeilijkheden. Vonk geeft een goede beschrijving van hen tot wie dit artikel zich in het bijzonder richt n.l. tot twee groepen: de dubbelzinnigen of nicolaieten, die in de reformatietijd maar niet openlijk tot een breken met de roomse kerk konden komen en de ongeredelden, de enthousiasten en fanatieken die zich onder doperse invloeden niet bij de kerk der reformatie willen aansluiten. Zij allen worden opgewekt zich bij de kerk te voegen.

d. Zo komen we tot artikel 29. De Brès begint daarin met een krachtige waarschuwing. Men moet naarstig en met goede voorzichtigheid uit het Woord Gods de ware kerk onderscheiden. Met de kerknaam werd n.l. in die tijd gesold: alle sekten die er zijn (en Vonk merkt terecht op dat hiermede ook de roomse kerk bedoeld kon worden) bedekten zich met de kerknaam. Daarom noemt de confessie nu de kentekenen waaraan de ware kerk te kennen is: „zo de kerk de reine predikatie des Evangelies oefent; indien zij gebruikt de reine bediening der sacramenten, gelijk Christus ze ingesteld heeft; zo de kerkelijke tucht gebruikt wordt om de zonden te straffen. Korteljk, zo men zich aanstelt naar het zuivere Woord Gods, verwerpende alle dingen die daar tegen zijn, houdende Jezus Christus voor het enige Hoofd”.

Allereerst moet opgemerkt worden dat het derde kenmerk: de rechte oefening van de kerkelijke tucht bij Calvijn en Bullinger niet wordt gevonden. De Brès gaat hier verder dan zijn leermeester, hoewel in feite in het Woord als eerste kenmerk ook de overige kenmerken besloten zijn. Men heeft dit noemen van de merktekenen van de ware kerk wel eens als kerkistische hoogmoed beschouwd. Kweekt dit geen farizeïsme doordat hier de gemeente toch wordt opgewekt haar samenkomst te onderscheiden van die van anderen? Of — wat ook wel is tegengeworpen: als men de christenen oproept tussen de ware en de valse kerk te onderscheiden en de beoordeling daarvan

in handen van de gemeente zelf legt, betekent dat dan geen bodeloos subjectivisme? Het is zelfs wel eens de Achilleshiel der Reformatie genoemd. Maar Polman heeft dit verwijt terecht afgewezen. Hier, zo betoogt hij en het doet ons gereformeerd hart bijzonder deugd, hier staat de mondigheid der gemeente op het spel. En: „Op deze mondigheid der gemeente der nieuwe bedeling rust het recht en de plicht van iedere gelovige elke vergadering, die zich de titel van kerk geeft, te beproeven en zich alleen bij de ware aan te sluiten⁴¹⁾”.

De confessie is hier geheel in overeenstemming met de grote reformator, Calvijn, die de mondigheid van de gemeente ten volle erkende. „Want opdat wij door de naam kerk niet bedrogen worden, moeten wij met die beproeving, als op een toetssteen elke vergadering onderzoeken, die de naam van kerk voert. Indien ze in het Woord en de sacramenten de orde houdt, die door de Here is bevolen, dan zal ze ons niet bedriegen: laat ons gerust haar de eer toekennen, die aan kerken verschuldigd is; maar indien ze zich aan de andere kant zonder Woord en sacramenten aanbiedt, moeten wij ons voor dergelijke begoocheling even zorgvuldig wachten, als we in het andere geval lichtvaardigheid en hovaardij moeten vermijden, IV, 1, 11”.

Natuurlijk: van dit recht en deze plicht kan misbruik gemaakt worden. Men kan het eerste kenmerk enghartig opvatten. Dat was echter niet de bedoeling van Calvijn noch van De Brès, noch van de gereformeerden uit die eerste tijd. Laat ik twee uitleggers mogen noemen uit vroeger en later tijd die hier op attenderen. Allereerst Maresius, de reeds eerder genoemde oude gereformeerde exegeet van de confessie. Hij merkt op, dat het fout is hier onder ware kerk te verstaan een instituut dat geheel en al tot in onderdelen zuiver is. Want van de beginne hebben de gereformeerden allen erkend dat onder de particuliere kerken de ene zuiverder is dan de andere en meer verontreinigd dan de andere en zij hebben geoordeeld dat de kentekenen die zij hier aan de ware kerk toekennen met zekere ruimheid zijn op te vatten, . . . zoals een mens niet ophoudt een waar mens te zijn, ook al heeft hij een gebrek of al lijdt hij aan ene ziekte⁴²⁾”.

En in onze tijd zegt Vonk, dat het geen twijfel lijdt, „of Calvijn en De Brès zouden de redenen, waarom in later tijd Gereformeerden herhaaldelijk uiteen gingen in aparte kerken, hoogst bedenkelijk en onverantwoord hebben geacht. Zij konden Rooms en Wederdopers geducht veroordelen zonder te vervallen tot wat men tegenwoordig zou noemen kerkisme. Want kerkistisch — dat waren nu juist die Rooms en Dopersen⁴³⁾”.

Om tenslotte Calvijn zelf weer te noemen: Calvijn zelf zegt onmiddellijk nadat hij betoogd heeft, dat het de schuldige plicht is van de mondigste gemeente de ware kerk te onderscheiden van de schijnkerk, dat wij die gemeenschap waarin de zuivere bediening van het Woord en het zuivere gebruik in de bediening van de sacramenten aanwezig is, veilig als een ware kerk kunnen aanvaarden, en „daarvan gaat de betekenis zo ver, dat die kerk nooit verworpen mag worden, zolang ze daarbij blijft, ook al is ze overigens vol van fouten. Ja zelfs zal er in de bediening van de leer of der sacramenten enige fout kunnen insluipen, zonder dat die ons van haar gemeenschap behoort te vervreemden. Want de hoofdstukken der leer zijn niet alle van één gestalte. Sommige zijn zo noodzakelijk om te weten, dat ze bij allen ontwijfelbaar moeten vast staan, als leerstukken die den godsdienst eigen zijn. Als daar zijn, dat er één God is, dat Christus God is en de Zoon Gods, dat onze zaligheid gelegen is in Gods barmhartigheid en dergelijke. Er zijn andere, waarover tussen de kerken geschil is, maar die toch de eenheid des geloofs niet verscheuren. Want welke kerken zouden om dit ene uit elkaar gaan, wanneer de ene, niet uit lust tot twisting, niet uit hardnekkigheid om staande te houden, meent, dat de zielen, wanneer ze uit de lichamen verhuizen, naar de hemel opvaren en de andere niets zekers durft te zeggen aangaande de plaats, maar toch voor zeker houdt dat de zielen de Here leven?” IV, 1, 12. Het citaat was wat lang, maar het is afdoende om te demonstreren hoe Calvijn waarlijk oecumenisch was in zijn tegelijk streng handhaven van de kentekenen van de ware kerk.

Nadat De Brès de merktekenen der ware

kerk heeft genoemd, vervolgt hij met de merktekenen der ware christenen. „En aangaande degenen, die van de Kerk zijn, die kan men kennen uit de merktekenen der Christenen, te weten uit het geloof en wanneer zij, aangenomen hebbende de enige Zaligmaker Jezus Christus, de zonde vlieden en de gerechtigheid najagen, de ware God en hun naaste liefhebben, niet afwijken noch ter rechter- noch ter linkerhand en hun vlees kruisigen met zijne werken. Alzo nochtans niet alsof er nog geen grote zwakheid in hen zij, maar zij strijden daartegen door de Geest al de dagen huns levens, nemende gestadig hun toevlucht tot het bloed, de dood, het lijden en de gehoorzaamheid des Heren Jezus, in wien zij vergeving hunner zonden hebben door het geloof in Hem”. Het is wel duidelijk, waarom De Brès nu deze tekening van de ware christenen laat volgen op die van de ware kerk. De spits is hier tegen dopersen gericht. Zij zochten een kerk van volmaakten. Maar de confessie wijst er hier nadrukkelijk op: die is niet te vinden. De ware kerkleden moeten elke dag nog met diepe verootmoediging hun toevlucht nemen tot het bloed, het lijden, de dood en de gehoorzaamheid van Christus. En zolang zij dat doen mag men de kerk niet verwerpen om de zonden van haar leden.

Er is maar één reden de kerk te verwerpen: dat is als zij vals geworden is. En daarom eindigt de confessie met de beschrijving van de valse kerk „Aangaande de valse kerk, die schrijft zich en haar ordinantiën meer macht en autoriteit toe dan den Woorden Gods en wil zich aan het juk van Christus niet onderwerpen; zij bedient de sacramenten niet gelijk Christus in zijn Woord verordend heeft, maar zij doet daar af en toe, gelijk het haar goed dunkt; zij grondt zich meer op de mensen dan op Christus; zij vervolgt degenen, die heilig leven naar het Woord Gods en die haar bestraffen over haar gebreken, gierigheid en afgoderijen. Deze twee kerken zijn lichtelijk te kennen en van elkander te onderscheiden”.

H.H. Kuiper meende dat het hier alleen over de norm voor de valse kerk gaat, al hebben de vaders toen zij hier de valse kerk beschreven wel aan de Roomse gedachte. Zij ontleenden n.l. aan haar het beeld van de valse kerk, omdat zij dat niet uit de Schrift konden nemen. In de dagen van de apostelen en profeten was er n.l., aldus Kuiper, nog geen valse kerk. „Vandaar dat een beroep op bepaalde teksten bij dit deel van de Confessie ontbreekt⁴⁴⁾”. K. Dijk sloot zich op dit punt bij hem aan. Het gaat hier, zo betoogt hij, over de norm der kerk. „Hieraan”, zo vervolgt hij, „moet echter terstond iets worden toegevoegd, en wel dit, dat, al stelt de Confessie den norm der Schrift, zij voor de notae Ecclesiae falsae (de merktekenen van de valse kerk) de trekken ontleend heeft aan de openbaring der Roomsche Kerk, en dus aan de in het begin der 16e eeuw bestaande werkelijkheid”. Verder meent hij dat „De Heraut” terecht verklaarde dat de Schrift te weinig positieve gegevens over de valse kerk biedt om zuiver schriftuurlijke termen op te nemen⁴⁵⁾. Om met het laatste te beginnen: H.H. Kuiper heeft zich hier vergist. In de oorspronkelijke nederlandse tekst van 1562 worden wel degelijk teksten genoemd: n.l. Openb. 17:3 en Joh. 16:2, 46. En deze zijn zeker normatief voor wat de confessie hier bedoelt. Trouwens, Polman noemt

een gehele reeks Schriftplaatsen uit de literatuur van de reformatoren voor de distinctie ware-valse kerk: Matth. 7:15; 24:5; 24:25; Joh. 10:1 e.v.; 16:2 e.v. Dezelfde verwerpt ook zeer beslist dat het hier alleen over de norm zou gaan en dat hier niet concreet de roomse kerk getekend zou worden. „Heel de gedachte, dat met deze onderscheiding alleen de norm, het ideaal, de maatstaf gesteld wordt en geen beschrijving der feitelijke werkelijkheid wordt gegeven, zodat tussen een absoluut en een relatief standpunt onderscheiden moet worden, is een constructie, die aan de Reformatoren geheel vreemd is. De reactie van Doekes en Schilder daartegen was geheel gerechtvaardigd⁴⁷⁾”.

Enschede

R. H. Bremmer

³⁵⁾ Zie voor K. Schilder over „bifariam”: *Reformatie*, 1948/49, no. 44.

³⁶⁾ T. Bos, *Negen dogmatische onderwerpen*, Leiden, 1897, blz. 160. Dit komt overeen met het door K. Schilder vaak gebruikte beeld van een huis in aanbouw, waar de kerk mee te vergelijken is. Schilder ontleende dit beeld aan de *Synopsis*, Ed. Bavinck, pag. 440, disputatio XXXIV: „Haec Ecclesia visibilis non est proprie alia Ecclesia ab invisibili, sed alio tantum modo consideratur, illa in fieri, haec in facto esse, quemadmodum domus quae aedificatur et aedificata est. Nam in visibili Ecclesia illa invisibilis, antea nobis descripta, colligitur et formatur; invisibilis in illa visibili haeret ac continetur. Vrijwel alles wat Schilder over de verhouding zichtbare en onzichtbare kerk schreef is een uitwerking van deze disputatie.

^{36a)} *Reformatie*, 38e jaarg., no. 14.

^{36b)} In *Onder Eigen Vaandel*, 2e jaarg., blz. 237/239.

³⁷⁾ C. Vonk, *De voorzeide leer III b*, Barendrecht, 1956, blz. 121/122.

³⁸⁾ I. de Wolff, *De kerk buiten dewelke geen zaligheid is*, Enschede, z.j. blz. 11 vlg.

³⁹⁾ S. Maresius, *Foederatum Belgium Orthodoxum . . . Exegesis*, Groningen, 1652, pag. 394: Deinde est quidem hoc axioma, quod extra Ecclesiam non sit salus, de mystico Christi corpore ex solis electis et vere fidelibus constante primo et per se intelligendum. . . . Attamen cum hoc mysticum corpus Christi non soleat ad ipsum colligi nisi in visibilibus coetibus eorum qui ipsius nomen profitentur, etiam secundario potest dici quod extra Ecclesiam visibilem, si quis ejus communionem per contemptum ac athenaean respuerit, nulla salus queat obtineri.

⁴⁰⁾ Polman, a.w., blz. 291.

⁴¹⁾ A.w., blz. 307, zie al eerder noot 33.

⁴²⁾ S. Maresius, o.c., pag. 420: Falsum est hic per veram Ecclesiam non intelligi nisi quae undique pura sit et in singulis uti oportet constituta. Etenim ab aevo omnes Reformati agnoverunt inter Ecclesias particulares alias aliis puriores et defoecatiores esse. . . . et censuerunt illas quas verae Ecclesiae notas assignant cum quadam latitudine esse intelligendas. . . . Non desinit verus esse homo qui tamen aliquo affectu et modo laboret.

⁴³⁾ Vonk, a.w., blz. 136.

⁴⁴⁾ *Heraut*, No. 2092.

⁴⁵⁾ K. Dijk, a.w., blz. 59/60.

⁴⁶⁾ Zie de herdruk van de tekst van 1562 door A. van der Linde, Nijmegen, 1865, blz. 29. *Lepusculus Vallensis* noemt in *Belijden naar het Woord*, Zwolle, 1951, blz. 134 ook nog: Coll. 2: 18a, Coll. 2: 18b, 19; Ps. 2: 3 en Openb. 2: 9. Deze teksten komen ook voor in een franse uitgave van onze confessie vanwege de Eglises Wallones, bovendien Openb. 12: 4.

⁴⁷⁾ Polman, a.w., blz. 350.

De kerk en de moderne mens

IV

De humanistische mens is gekenmerkt door optimisme en overmoed. Hij gaat er van uit dat de mens goed is, dat hij veel presteren kan, dat hij de wereld kan beheersen met zijn rede, dat zijn wetenschap de raadselen zal oplossen, dat de weg der mensheid omhoog loopt om te eindigen in een aards paradijs.

Dit optimisme is vandaag goeddeels verdwenen. Alleen naïevelingen hebben nog vertrouwen in de goedheid van de mens en in de toekomst. Nuchtere mensen zijn we geworden, ont-nuchterd door wat die goede en geniale mens ons uiteindelijk gebracht

heeft.

Die kentering is eigenlijk zo omstreeks de eeuwwisseling gekomen. De verloochening van het christelijk geloof en de wetenschapsverafgoding had in de vorige eeuw geleid tot een platvloers materialisme, dat geen wezenlijke plaats meer toekende aan wat men altijd voor het typisch-menselijke had gehouden: ethiek, recht, moraal, liefde, godsdienst. Deze zaken werden biologisch-evolutionistisch weggeredeneerd: wat was liefde eigenlijk meer dan sexualiteit, recht meer dan geformaliseerde sociale gedragspatronen, godsdienst meer dan geprojecteerde dagdromen? De mens heerser over de natuur? Freud maakte duidelijk dat hij

met meer recht slaaf van zijn eigen drift-leven genoemd kan worden. Het nihilisme was een dieptepunt in deze neergang; Nietzsche walgde van barmhartigheid en zelfverloochening, en preekte de brute macht. De feiten gaven de pessimisten gelijk: twee wereldoorlogen knakten voorgoed het geloof in de goede mens en de vooruitgang van de cultuur. De techniek verschaftte de mens een schier onbegrensde macht, en die bleek aangewend te worden voor massale vernietiging. De dreiging van deze zelfvernietiging werd zelfs zo accuut, dat de bange vraag ging klemmen of de mens slaaf van zijn eigen techniek is geworden.

En zo staat dan de mens, dat cultuurgeenie, die wereldveroveraar, die beeldenstormer, die natuurbeheerser, op het schijnbare toppunt van zijn macht, ontredderd, angstig, hulpeloos als een kind, op de puinhopen van een ondergaande cultuur, zich vertwijfeld af te vragen wat voor een schrikkelijke toekomst hem wacht. Wie denkt hier niet aan het sprookje van de tovenaarsleerling, die de door hem opgeroepen machten niet meer kan bedwingen?

Hoogmoed komt voor de val: het afgodsbeeld van de vrije, autonome, scheppende mens blijkt in onze generatie vergruizeld te zijn. De mens is ontroond, de techniek beheerst de samenleving, de mens als persoonlijkheid telt nauwelijks meer mee, hij is een nummer geworden, een statistisch gegeven. In die massificatie is de mens een eenzame geworden, alleen gelaten met zijn eigen angst. Heeft inderdaad het 24e uur geslagen?

Wat is het levensgevoel van de moderne mens, die deze ontgoocheling heeft doorgemaakt? Hij is door de christelijke cultuur heengegaan, die zijn waarden althans nog aan het christendom ontleende. Die pretentie kan hij nu wel laten varen. God is dood; wat staat hem nog te doen? Zijn houding wordt niet meer bepaald door de afval van het christelijke geloof, maar hij geeft zich zelfs geen rekenschap meer van zijn onchristelijkheid, zoals wij ons geen rekenschap geven van het feit dat we geen boedhist zijn. Een frans filosoof, Merleau-Ponty, heeft ertegen geprotesteerd dat men hem atheïst noemt; dat vindt hij net zo onzinnig als wanneer men hem a-spokist zou noemen omdat hij niet in spoken gelooft.

Hij staat met lege handen: hij gelooft niet meer in God, hij gelooft ook niet meer in de mens. Hij zal hoogstens nog in zichzelf geloven, en verder iedereen wantrouwen. Dat maakt ook een integrerend bestanddeel uit van de moderne angst en eenzaamheid. Eenzaam temidden van een massa, die geen gemeenschap meer is, maar een conglomeraat. De gemeenschappen, die als een beveiliging om hem heen stonden, worden opengebrouwen: van dorp naar de grote stad, van land naar statenblok, van staatsburger naar wereldburger. Hij maakt dagelijks het gebeuren aan de andere kant van de wereldbol mee, en voelt de betrekkelijkheid van zijn eigen kleine wereldje. „Voor het eerst in de geschiedenis is thans een generatie opgegroeid die de ganse wereld gezien heeft”, zegt Prof. van den Berg ergens. Deze wereldwijdsheid van onze horizon is tegelijk ruimte en benauwing. Benauwing, omdat deze ruimte ook leegte en verlatenheid betekent. Die vrijheid van de mens wordt door Sartre zelfs gevoeld als een vloek: de mens is 'gedoemd' tot vrijheid. In deze verlatenheid vindt hij zichzelf alleen terug. Ondanks alle uiterlijke welvaart leeft hij in een voortdurende levensbedreiging. Een druk op de knop zal voldoende zijn voor een algehele vernietiging van de mensheid. Het gaat de mens nog om zijn naakte bestaan; in wezen is het al of niet voorbestaan in het geding. Dan zijn er veel dingen niet zo erg belangrijk.

Wanneer we de Middeleeuwse mens zouden typeren als theocentrisch en de huma-

nistische mens als anthropocentrisch, dan zouden we de vierde mens het beste egocentrisch kunnen noemen. Hij zal individualist zijn, alles afmeten naar de vraag: wat heb ik eraan? Hij zal schone filosofieën, kundige stelsels en grootse ideologieën wantrouwen, want ze hebben hem in het verleden niet veel goeds gebracht. Geef hem slechts ruimte om te leven en laat ieder trachten ervan te maken wat ervan te maken valt, elk op zijn eigen wijze.

Wat de komende mens er van maken zal, hoe hij uiteindelijk zijn houding zal bepalen, is natuurlijk nog niet te zeggen. Maar zoveel is duidelijk dat we aan het begin van een nieuwe fase staan in de geschiedenis, en dat de vierde mens radicaal verschilt van het humanistische menstype.

* * *

De Kerk wordt hiermee geconfronteerd, of ze het in rekening wil brengen of niet. Het moderne levensgevoel houdt geen halt bij haar grenzen, maar doordringt haar evengoed. Evenmin als de Reformatie ondenkbaar is zonder de Renaissance, evenmin als de Rooms-katholieke kerk ondenkbaar is zonder Middeleeuwen, zo is ook een vernieuwing van de Kerk nu een innerlijke noodzaak. Het nieuwe levensgevoel breekt zich ook baan binnen de Kerk. We zien daarvan het duidelijkst de tendenzen bij de opgroeiende generatie, die met toenemende verbazing en een groeiend gevoel van onbehagen ziet wat de ouderen met de Kerk hebben gedaan en wat zij er nu van maken. De jeugd zal om heel andere dingen vragen dan waar wij warm voor gelopen hebben. Zij kan zich niet meer druk maken voor al die zaken waarvoor wij gevochten hebben. Want net zoals de humanistische toren van Babel is ingestort, is ook de christelijke torenbouw verstoord. Het resultaat van al het christelijk organiseren blijkt nu zó teleurstellend, het christelijk leven zó voos en

wereldgelijkvormig, de verwarring en verdeeldheid zó groot, het intellectualisme blijkt zóveel kwaad gedaan te hebben, dat de komende generatie dit eenvoudig niet meer slikt. **Het slaat ook niet bij hem aan, want het is uit de tijd.** Hij zal zich niet meer vergapen aan schone schijn en geweldige bouwsels, maar vragen om eenvoudige, waarachtige eerlijkheid, om zaken die reële praktische waarde hebben. Hij is te nuchter om niet dwars door grote woorden heen te zien, en zal vragen om de daden aan die woorden te paren. Hij vraagt niet meer om een christelijk systeem van beginselen, maar om een echt christelijk leven. Hij zoekt in het christelijk geloof de existentiële waarde, n.l. de geborgenheid van zijn ganse bestaan in God. Hij zoekt in zijn eenzaamheid een waarachtige christelijke gemeenschap, die hem opneemt en aanvaardt zoals hij is. Hij zoekt in zijn vrees en onzekerheid iets wat werkelijke vastheid en steun geeft, en geen staf die zijn hand doorboort. Hij is niet meer tevreden met de beperkte horizon van een plaatselijke of landelijke broederschap, maar weet zich wereldburger en wenst die catholiciteit ook reëel te beleven. Hij voelt altijd wantrouwen voor menselijke systemen, maar hunkert naar een absolute zekerheid. Hij zoekt niet een kerk die zich verteert in onderlinge ruzies over theologische zaken, maar een christendom dat antwoord geeft op de levensvragen van de moderne tijd.

Dit levensgevoel van de nieuwe generatie der Kerk zal een steeds sterkere onderstroom worden. Ze constateert eenvoudigweg het échec van de vorige generatie, en brengt de gehele christelijke moraal, zede en gewoonte op de helling.

Hoe moeten we dit waarderen? Wat staat ons als Kerk te doen? Over de ingrijpende consequenties van deze situatie een volgend maal meer.

Groningen.

P. G. Smelik.

De kibbutts naar zijn levensbeschouwelijk aspect

Wanneer we nu het oog richten op de levensbeschouwing die vanzelfsprekend ook achter de kibbutts ligt, zien wij, christgelovigen, bij eerste beschouwing vreemde dingen. Het is niet te ontkennen dat Israël in zijn representatie naar buiten modern is. Modern in zeer radicale zin: ondanks veel weeën die zijn voorbijgegaan heerst er een positivistische instelling. De Jood, wetend dat hij inderdaad vaak de wijsheid in pacht heeft is zeer autoritair in zijn politiek, wetenschap, godsdienst en normale leven. Op het eerste gezicht is Israël een modern-europese staat met een even sterk ontwikkeld modern denken. De orthodoxe Joden vormen een zeer klein bestanddeel van de bevolking. Orthodoxe kibbutsim zijn er maar weinig. De beroemde orthodox-joodse wijk in Jeruzalem, „Mea Sjearim” is met de Kabbalisten in Safad, de hoofdstad van Noord-Galilea, het joodsreligieuze trefpunt. Mea Sjearim is daarbij een waar openluchtmuseum: synagogen van allerlei uitheemse traditie en sier, staande in nauwe steegjes, waar de orthodoxen met hun fraaie tabberd en bontmuts of zwarte bolhoed huizen. Buiten deze wijken treft de toerist weinig orthodoxen aan: velen zijn zo geciviliseerd dat ze in kleding en uiterlijk nauwelijks opvallen.

In de kibbutts treft men (we spreken hier van niet-orthodoxe kibbutsim) geen synagoge temidden van alle bijgebouwen, zoals ziekenzaaltje, badhuizen, zwembad, sportveld, koelhuis, koeien- en zelfs varkensstallen. De gavarim leiden hun leven zonder gezamenlijke godsdienstbeleving, hoe dan ook gezien. De Bijbel wordt terdege bestudeerd in de schoolbank en bij persoonlijk lezen, maar louter als geschiedboek, baedeker en „groot vertelboek” voor de kinderen. Bijbelkennis is dan ook ter

dege vereist bij een „gesprek met Israël”. Verder moeten wij er op bedacht zijn dat wij met al onze Bijbelkennis en geloofsbeleving een manco houden wat betreft de eigenheid en unieke binding die er van de Bijbel uitgaan ten aanzien van Israël als de uitverkorene. Al erkent menig Israëliet de religieuze strekking van de Bijbel niet, toch weet hij de Bijbelinhoud geïntegreerd in het volksbestaan. Jahweh, de niet meer erkende, is de verstotene in een uitverkiezingsverbond dat altijd blijft. Dit is geen theorema dat door de Jood is gezocht, maar een verbondsfeit dat wordt ervaren: Jahweh laat Zich in met zijn volk.

De Jood kan hoogstens zijn ogen er voor sluiten — een feit blijft het. „Gij doven, hoort, en gij blinden, slaat uw ogen op om te zien. Wie is er blind dan mijn knecht en doof als de bode die Ik zend? Wie is er blind als de volmaakte en blind als de knecht des Heren?” (Jesaja 42).

Van regeringswege wordt de sabbath overigens streng gehouden. Bussen rijden er nauwelijks, auto's ziet men niet en elk raampje is gesloten. Het is dan ook zaak vrijdagsavonds voor zonsondergang op je rustplaats te zijn, want verder vervoer is onmogelijk! Zeer interessant is dit aangaande de sabbath in Jeruzalem, waar het kaal en verlaten is tot de exacte tijd van zaterdag-zonsondergang waarop alle luiken opengaan, de auto's starten, de bussen weer rijden en menig verdroogd Israëliër een koel sinaasappelsapje gaat drinken. Deze strenge sabbathvorm geeft van een sterk traditiegevoel dat zelfs de gemeenteraad van Haifa er na urenlang debat toe bracht het tandradbaantje dat de hoger — tegen de Karmel gelegen — stadsgeedelten met de havenkwartieren verbindt, gedurende de sabbath stil te zetten. Formeel

hebben de orthodoxen nog steeds een belangrijk aandeel in de uitvoerende macht. Het huwelijk kan slechts ten overstaan van een rabbi worden gesloten, bij welke plechtigheid de man zelfs een schriftelijk bewijs van besnijdenis dient over te leggen. Een reden waarom vele geluk zoekenden die aan deze bepalingen niet kunnen voldoen op Cyprus trouwen. Op deze contacten is Cyprus echter ook niet zo happig, met als gevolg dat een niet-Jood bijzonder moeilijk met een Jodin kan trouwen.

Deze bepalingen neemt de moderne Jood (zoals op onze kibbuts) rustig aan, stelt zijn leven er op in, maar handelt, waar dat hem uitkomt, naar eigen believen. In de seizoenen van de ooftoogst werken de gavarim normaal op sabbath, zodat bij zonsondergang de trucks met fruit beladen rechtstreeks naar de markt kunnen rijden. Bevreemdend is deze nonchalante houding t.o.v. de sabbath: dat deze instellingen van Jahweh in tijden van verdrukking en vervolging zo trouw werden beleefd en nageleefd en in deze tijd van voor-spoed en ideaalverwezenlijking worden gebatelliseerd, wijst voor mijn persoonlijk gevoel op een beduusheid vanwege de plotselinge zegeningen — zo zeer, dat ze niet meer als zodanig worden herkend en gewaardeerd. Dit wil zeggen dat er te snel te wonderlijke dingen met Israël gebeuren, dan dat deze geweldige ommekeer in het orthodox-wettisch schema kan worden ingepast.

Hier treft ons, tot op zekere hoogte buitenstaanders, het frappante gedrag van de Joden tegenover hun God die één en al belofte was in de hele verbondshistorie en nog is en evenzeer zal zijn. Altijd wordt het volk in tijden van voorspoed autoritair en balorig, terwijl een „heerlijke onderwijzing” het weer volkomen op het rechte pad brengt. De richteren hadden de zware Godsopdracht van de juiste man op de juiste plaats en het volk, geknecht onder vreemd geweld, hoorde maar al te gretig naar de woorden van de Godsgezanten. Tot alle rumoer zijn echo had verloren en het land zijn vrucht opracht op de gezette tijd — dan was de weelde van de naburige heidenstaten verlokkelijk als nooit en deed het volk wat kwaad was in de ogen des Heren. Voorzichtig hebben wij wel eens Joden hierop geattendeerd en soms werd het ruiterlijk toegegeven! In de normale aanblik van alle dag maakt de Israëliër de indruk overweldigd te zijn door zijn kansen en nooit gekende mogelijkheden — hij is over zijn toeren. Hij is nog niet voldoende met de anderen het ene volk dat reeds tijden „gesettled” is en tot rust is gekomen. Nog elke dag verandert het beeld in Israël; elke dag komen er nieuwe repatrianten met praktisch geen bezittingen en vaak in een deerniswekkende lichamelijke conditie, elke dag worden er nieuwe Israëliërs aan de kern toegevoegd. Een nieuwe staat kent altijd zijn kinderziekten. Kinderziekten die het beeld vertroebelen en de aandacht afleiden. Ook van de geestelijke problematiek die de

keur is van heel de Jodencultuur en -geschiedenis!

Wat is dan wel de background die de Israëliërs momenteel kennen? Nu we hebben gezien dat en hoe de Jood van zijn direct ervaren band met God is weggeraakt, blijft over dat hij een andere levenskracht kent. Dat hij die abusievelijk kent en niet anders dan uit de ongeziene kracht Gods leeft, spreekt voor zich — maar ervaren wordt een heel anders getint, modern levensprincipe. Een realistische kijk op het leven dat inderdaad vaak zeer reëel en rauw hem heeft bejegend. Een harde blik naar de horizon is stille getuige van een immer wakend afweermecanisme. Een ongekende rust geeft het geheel zijn positivistische inslag. Alles is ineens gelukt, de economie wordt met ongelooflijke inspanning sterk gemaakt. Investerings blijken juist te zijn geweest; de herstelbetalingen van Duitsland en de dollarschieterij uit de U.S.A. geven de opbouw geweldige kansen. Modern-Europees is de medische verzorging: geen land kent zoveel artsen per aantal inwoners. Overigens een eerste eis bij de vaak geradbraakt repatriërenden. Dit alles werkt de teameest in de hand, die nu nog de eerste drijfkracht is van het bestaan. Er wordt aangepakt; nadenken komt later. De geestelijke achtergrond die er al is, is er een van „helpen” in een humane, enthousiaste zin van het woord. De nationale trots die baan breekt getuigt van het succes dat de handen-in-elkaar-geslagen en de armen-uit-de-mouwen boeken.

Voor de toerist die tot deze conclusie is geraakt betreffende de background van het ogenblik geeft dit alles een onbevredigd gevoel. De voorgeschiedenis van dit volk kennde vooral in religieuze zin vindt hij het bevreemdend een dergelijke nonchalance te moeten vaststellen. Hij weet dat hij met een tussentoestand te maken heeft: met de tot voor kort wandelende Jood die zijn domicilie heeft gevonden en bezig is zich te vestigen. Hij zal zijn onbevredigheid moeten zien in het licht van deze omschakeling. Dan zal zijn onbevredigdheid slechts leiden tot een sterke verwachting van wat na de kinderziekten aan werkelijke contouren gaat opdoemen. Deze contouren zullen ongetwijfeld consequent zijn, door de omschakeling heen. Onbevredigdheid zal geen bestaansredenen hebben. De weg die God met zijn volk gaat is vaak onbegrijpelijk maar an sich consequent. Een volk, balorig, over zijn toeren: „Omdat Ik wist dat gij hard zijt en uw nek een ijzeren stand is en uw voorhoofd van koper — daarom heb Ik het u van ouds verkondigd; voordat het kwam deed Ik het horen.” (Jes. 48). Gods weg is voorzegd: (hoofdstuk 49) „Ik stel u tot een licht der volken opdat mijn heil reike tot het einde der aarde.” „Dan zult gij weten dat Ik de Here ben, en dat zij die Mij verwachten niet beschaamd worden.”

D. A. Bosch

De mens is geen twee-eenheid

De Schrift ziet de mens in zijn totaalheid als ganse mens. Een wondere schepping. God formeerde die mens: stof uit de aarde, en deed hem leven door hem de adem des levens in te blazen. Op deze wijze werd de mens tot een levende ziel, we zouden ook kunnen zeggen: een lichamelijke ziel. Want de ziel leeft lichamenlijk, is altijd ziel van een bepaald lichaam. Daarom is de mens ziel en is de mens lichaam, let wel: zolang de Geest Gods hem leven doet door hem de geest (de levenskracht, de levensadem) te laten. Sterft de mens, dan wordt zijn levensadem afgesneden. Dan keert de geest weer terug tot God, die hem gegeven heeft. Dan is hij tot een dode ziel, een dode geworden, en het eertijds bezielde lichaam is een lijk geworden: een gestorvene.

Zo leren we bij het licht der Schrift de mens beschouwen in de totaliteit van zijn bestaan, als ganse mens die leeft en sterft en eenmaal weer uit de dood wordt opgewekt. Wel kunnen we die ganse mens, nu

eens als ziel van zijn lichaam, dan weer als lichaam van en voor zijn ziel beschouwen. Maar dit geeft ons nooit het recht om de mens te zien als een samenstelling van twee delen, die tijdens het leven een eenheid vormen, en bij het sterven uiteenvallen als sterfelijk lichaam en onsterfelijke ziel, om in de dag der wederopstanding weer tot één verenigd worden. Ziel en lichaam zijn geen twee zelfstandigheden, maar de twee facetten, de twee kanten, van het zelfde menselijke bestaan.

Wie zo de mens heeft leren zien, zal liever niet meer van een twee-eenheid bij de mens spreken. Dit werkt alleen maar misvattingen in de hand. Het zet de deur open voor een speculatieve „zielsmetaphysica”, die onder invloed van heidense filosofieën het recht verstaan van de Schrift in de weg staat, omdat de Bijbel nu eenmaal niets weet van zo'n filosofische ziel. De Bijbel spreekt van levende zielen, dode zielen, hongerende en dorstige zielen, zielen die geteld en verkocht worden, kleding ont-

Redactieleden:

Dr. J. BOSCH, P. GROEN, Prof. Dr.
H. J. JAGER, Prof. C. VEENHOF

Adres van Redactie:

H. J. Jager, Jan v. Arkelstr. 7, Kampen

Medewerkers:

Ds. H. Amelink, Langerak.
Dr. W. K. van Dijk, Groningen
P. A. Hekstra, Rotterdam
Dr. D. Holwerda, Zuidhorn
Ds. P. K. Keizer, Groningen
Drs J. F. J. Lamet, Eindhoven
Ds. J. Meester, Amsterdam-Z.
Mr. Dr. J. Meulink, Enschede
D. W. L. Milo, Nunspeet
Prof. Dr. K. J. Popma, Utrecht
Drs G. Puchinger, Den Haag
Dr. H. R. Rookmaker, Leiden
Dr. Ir. J. Stellingwerff, Amsterdam
Ds. B. Telder, Breda
Ds. G. Visee, Kampen
Ds. C. Vonk, Schiedam
Ds. D. K. Wielenga JDzn, Rotterdam
Prof. Mr. H. D. van Wijk, Amstelveen

Geref. Persvereniging „Opbouw”:

adres secretaris en penningmeester:
Van Lynden van Sandenburglaan 16,
Utrecht. Tel. 030-15450. Giro 448367.

Administratie abonnementen:

Drukkerij Steenberg, Slotlaan 220,
Zeist. Giro 233117.

vangen en op tronen zitten en in boeien geklonken worden. Het zijn dan even zoveel mensen waarover het gaat. Ziel duidt dan de ganse menselijke persoon aan.

Maar heeft de Here Jezus dan Zelf niet eens de twee-eenheid van de mens tot uitdrukking gebracht, toen Hij tot Zijn discipelen sprak: „Vreest niet voor degenen, die wel het lichaam kunnen doden, maar de ziel niet kunnen doden, maar vreest veel meer Hem, die beide, ziel en lichaam, kan verderven in de hel” (Matth. 10 : 28). Spreekt de Here hier dan ook niet van een sterfelijk lichaam en een onsterfelijke ziel?

Ja, maar we zijn over dat bijbelse woord „ziel” nog niet uitgesproken. Aan dat woord zit heel wat vast. In het Oude Testament staat een woord „nefesj”, dat volgens afleiding iets met mondadem te maken heeft, en wel als levensuiting, als kenmerk van het levende bij mens en dier, en zo als aanduiding van levend wezen. Vandaar dat het woord „nefesj” in het Hebreeuws een zeer gevarieerde betekenis heeft, en dan ook in het Nederlands op zeer verschillende wijze kan worden weergegeven, zoals dan ook in de Nieuwe Vert. van het N.B.G. onderscheidenlijker geschiedt dan in onze oude Statenvertaling.

De betekenis van een woord wordt niet zozeer bepaald door zijn etymologische afleiding, maar door de zin of de pericoop, dus het verband, waarin het gebruikt wordt. Zo staat het nu ook met het woord „ziel” (Hebr. nefesj, Gr. psyche).

En hier past ons grote voorzichtigheid. Juist omdat de Bijbel de taal van het dagelijkse leven spreekt in al zijn bewegelijkheid, zo moeten we ook oog krijgen voor de bewegelijke zin van het woord ziel. Daarover zijn de laatste tientallen jaren verschillende studies gepubliceerd. Ik denk, om maar iets te noemen, aan de inaugurele oratie van Prof. Dr. J. N. Sevenster „Het begrip psyche in het Nieuwe Testament” (1946). Het loont zeer de moeite om van zulke studies kennis te nemen.

Dan komen we ook verder met een tekst als Matth. 10 : 28.

Wie deze tekst leest vanuit zijn mensbeschouwing als twee-eenheid is met zo'n tekst gauw klaar: zie je wel, de mens heeft een lichaam en een ziel. Het lichaam kan gedood. Maar de ziel is niet te doden,

die leeft voort. Maar dat staat er niet. Gelet op heel het verband, waarin de Here Jezus dit woord gesproken heeft (let op vs. 39: ziel vinden en dan ziel verliezen, ziel verliezen en dan vinden) kunnen we het woord „ziel” hier door leven vertalen, maar dit woord „leven” dan ook weer genuanceerd te verstaan: dit leven verliezen; om het toekomstige leven te vinden. Dr. Sevenster heeft er dan ook op gewezen, dat psyche, „ziel” in het Nieuwe Testament ook het komende leven, het eschatologisch heil, kan aanduiden. Hij schrijft (a.w. blz. 9): „Het woord psyche wordt in tweërlei betekenis gebruikt, en de zin wordt deze: wie niet bereid is om het aardse leven te verliezen, wie het martelaarschap om Christus wil niet wil aanvaarden, zal het leven als het eschatologische heil, de sotèria, het leven, dat weggelegd is voor hen, die willen standhouden tot het einde, verliezen. Wat baat het een mens, als hij in dit aardse leven de gehele wereld zou winnen, wanneer hij dat andere leven, het komende heil zou verspelen”.

In dat verband en in deze zin moeten we nu ook Matth. 10 : 28 lezen: Vreest niet

voor hen, die wèl het lichaam doden (d.w.z. die wel hem het leven hier en nu kunnen ontnemen), maar de ziel (diezelfde mens naar zijn toekomstig leven) niet kunnen doden; weest veeleer bevreesd voor Hem, die beide, ziel en lichaam (die mens in zijn toekomstig bestaan) kan verderven in de hel.

Wie de tekst zo in zijn verband heeft leren lezen en verstaan, die zal dit Schriftwoord ook niet langer gebruiken als bewijspplaats voor een twee-delige ziels- en lichaamsopvatting, waarvoor het altijd misbruikt is geworden. Hij verstaat bovendien, waarom Lukas in zijn Evangelie diezelfde woorden van de Here Jezus aldus heeft weergegeven: „Vreest hen niet die het lichaam doden en daarna niets meer kunnen doen”. Met andere woorden: In het toekomstige leven zal geen enkele vijand u meer kunnen treffen. Daar heeft God alleen de beschikking over, Die zijn volk het eeuwige leven schenkt en allen, die hun martelaarsbloed vergoten zullen hebben, verderven zal in de eeuwige dood.

B. Telder.

Schilder en de zending

In dezelfde week, waarin ds Vonkeman zijn welkomstavond had te Kampen, bracht De Reformatie ook een welkomstwoord van de hand van dr C. v. d. Waal, vrij gereformeerd predikant te Pretoria; een artikel onder het opschrift „Schilder en de zending”. Ge moet weten dat ds Vonkeman zich geuit had over dezelfde vraag. Ds Vonkeman had o.m. gezegd:

„Ja iemand schijnt onlangs op een vergadering betoogd te hebben dat het zendingswerk om Schilderianen vraagt. Om het even of nu om Schilderianen gevraagd wordt dan wel om Telderianen of Holwerdianen of hoe deze papiermensen verder heten mogen, een opmerking als deze verdraagt onbekendheid met de stand van zaken op het zendingsveld. Hoe groot de waarde van de magistrale werken van de grote Schilder moge zijn voor Nederland, op het zendingsveld begint men weinig met Schilder. Gesteld dat ik voor onze helpers-in-opleiding gedeelten van „Christus in zijn lijden” zou vertalen in Zoeloe, gesteld al dat zij er iets van zouden begrijpen, zij zouden er nooit mee kunnen werken”.

Dat is het vooral wat de toorn van dr Van der Waal heeft gaande gemaakt.

Begrijpelijk.

Want de man, die om Schilderianen vroeg voor het zendingsveld was, naar zijn eigen bekentenis... dr C. van der Waal. En hij verklaart dat in bovengenoemd artikel aldus: „Zend ons mensen, die gepokt en gemazeld zijn in de gereformeerde belijdenis en die DAT uitdragen in de zending.”

Dat is een merkwaardige bekentenis.

Indien iemand tot vrijgemaakte kerken in Nederland zegt: „Stuur Schilderianen naar het zendingsveld; want die „zijn gepokt en gemazeld in de gereformeerde belijdenis”, dan ligt daar toch kennelijk in opgesloten dat Schilderianen en niet anderen voor uitzending naar het zendingsveld in aanmerking moeten komen. En de reden van deze voorkeur voor Schilderianen met uitsluiting van niet-Schilderianen is klaarblijkelijk dat de eersten wèl, de anderen niet in de gereformeerde belijdenis gepokt en gemazeld zijn.

Hier is bij dr Van der Waal een wonderlijke verwarring in het spel. De naam „Schilderianen” duidt een discipelschap aan. Schilder heeft als hoogleraar en als scribent een bepaalde kring van discipelen gevormd, een groep van leerlingen, die in hun theologisch-wetenschappelijke werk, in methode en aanpak van de kwesties, ook van allerlei praktische zaken, zijn invloed ondergingen en de grote meester trouw zijn.

Daarbij behoeft noch van slaafse navolging, noch van gebrek aan zelfstandigheid sprake te zijn. Bij echte leerlingen van Schilder zal dat zelfs het geval zijn. Juist hij heeft het ons ingescherpt dat navolgen iets anders is dan

nadoen.

De naam „Schilderianen” is dan ook als aanduiding van een bepaalde wetenschappelijke school, zo men wil van een levensbeschouwelijke richting volkomen wettig.

Zo kenden we vroeger Kuyperianen. Zo spreekt men van Jansenisten. Zo kennen we ook onder ons mensen, die gevormd werden in de leerschool van de wijsbegeerte der wetsidee.

Maar het is zonder meer dwaas te menen, dat slechts één van deze scholen of richtingen zou „gepokt en gemazeld zijn in de Gereformeerde belijdenis”. Zulke immuun gemaakten treft men onder al dezen aan.

En dat met onderscheid.

Hepp heeft eens gezegd: „Een afgemeten pas maakt iemand nog niet tot een Kuyper”. Er zijn Schilderianen, die noch gepokt noch gemazeld zijn. Koeken, om met de profeet te spreken, die niet zijn omgekeerd. Aan de ene kant aangebrand, aan de andere kant nog niet gaar. Een zekere gemakzucht maakt iemand nog niet tot een Jansenist. En een abonnement op Philosophia Reformata stempelt de abonnee nog niet tot een wijsgeer van de wetsidee.

Maar hoe het ook zij — het heeft als aanduiding van schoolvorming recht om te spreken van Kuyperianen, Schilderianen, Jansenisten en W. de We-ers.

Discipelschap in de Kerk

Maar wat in de (wetenschappelijke en levensbeschouwelijke) school volkomen wettig is, dat is beslist ongeoorloofd in de kerk. Daar hebben we alleen een wettige plaats, ambtsdrager of niet, als discipelen van Christus: EEN IS UW MEESTER EN GIJ ZIJT ALLEN BROEDERS. Daar geldt slechts één discipelschap: dat van Christus. Wie in de kerk een ander discipelschap wettigen wil en in haar gemeenschap spreken wil van Kuyperianen, Schilderianen, Jansenisten, mensen van de Wetsidee, bederft haar. Dat leidt tot partij-schappen in de kerk. Corinthe: „Ik ben van Paulus, ik ben van Apollos, ik ben van Cephas”. Dat voert tot partijstrijd. Dat gevaar is niet denkbeeldig. In de dagen van de Kamper-synode (1951) zei 'n dominee, wie die synodale zaken niet naar de zin gingen: „Over 15 jaar hebben wij de macht in de kerk”. Hij hield zichzelf voor een Schilderianen. Dat was een erbarmelijke vergissing. Zo iets had Schilder hem niet geleerd. En daar dondert het woord Gods tegen in: Gij zijt van Christus!

Schilder

Nooit zal ik dat moment op de Amersfoortse synode vergeten, waarop Schilder het woord nam bij de behandeling van het rapport en de voorstellen inzake de erkenning van de ambtelijke positie van ds W. G. F. van Herwijnen.

Er was ter synode een stroming, die deze predikant niet in de gemeenschap der vrijgemaakte kerken wilde erkennen. O.a. met een beroep op „de ideeën” van deze predikant. Toen sprak Schilder: Broeder praeses. Het is best mogelijk dat ds Van Herwijnen het niet eens is met veel dat ik heb gezegd en geschreven. Het is ook mogelijk dat ik het niet eens ben met heel wat ideeën en praktijken van hem. Maar we zitten hier in de kerk, waarin we niet aan elkanders ideeën, gedachten en opvattingen, maar aan Gods Woord gebonden zijn. Daarmee is de zaak beslist”.

Dat was Schilder.

En opdat niemand zegge dat ik fabeltjes vertel: alzo sprak Schilder publiek.

Richtingen in de school: dat kan.

Richtingen in de kerk: dat nooit.

In de kerk is niet wat Schilder, Kuyper, Janse, Sikkel, de W.d.W. beweerd hebben maatstaf, maar Gods Woord, dat we ook samen belijden in de formulieren der kerk.

Dat. Anders niets.

Daarom is het ook dwaas te zeggen: stuur Schilderianen naar het zendingsveld. Even dwaas om te zeggen: stuur Jansenisten.

Schilders betekenis voor de zending.

Had Schilder betekenis voor de zending?

Natuurlijk.

Net als Kuyper, Bavinck, Janse en de wijsbegeerte der wetsidee dat hadden.

De vraag is maar: hoe?

Om dat vast te stellen is het nodig vast te stellen wat in dat werk blijvend en voorbijgaand is. In het werk van alle grote voorgangers in de kerkgeschiedenis is veel dat van voorbijgaande aard is. Het werd bepaald door hun historische situatie, hun cultuurmilieu, hun strijd tegen de geestelijke stromingen van hun tijd. In het werk van een Augustinus is veel onhoudbaar gebleken, veel volkomen verouderd. Dat zelfde geldt nu reeds van veel in Kuypers werk. Dat zal straks ook wel blijken bij het werk van anderen. Blijvend is slechts de vrucht van hun werk voorzover daarin de boodschap van het evangelie der eeuwen doorkwam. Augustinus' strijd tegen Pelagius had betekenis voor heel de kerk. En of dat het geval zal zijn met mannen uit onze eeuw zal blijken.

Maar ds Vonkeman heeft gelijk. Je kunt noch het werk van Schilder noch dat van Janse, noch dat van Kuyper zo maar doorgeven naar Afrika. Daarvoor is 't te zeer **gedateerd**. Wanneer dr Van der Waal opmerkt dat Augustinus „die toch ook in Afrika arbeide”, daar zijn „De doctrina christiana” schreef, dan bedenkt hij niet, dat Augustinus arbeide in een cultuurmilieu dat door de griekse beschaving afgrondig verschilt van het huidige Bantoe-milieu. Let wel: van het huidige!

Een andere zaak is dat een nederlands zending daar in zijn werk meebrengt de vrucht van zijn nederlands gereformeerde vorming, die o.a. mede door het werk van Schilder bepaald werd.

Hij predike echter noch Kuyper, noch Schilder, noch Janse, noch enige calvinistische wijsbegeerte, noch Paulus, noch Apollos, noch Cephas, maar: CHRISTUS, de Christus der Schriften.

En daartoe zende men naar het zendingsveld LEERJONGEREN van CHRISTUS, in wie het gevoelen is, dat ook in Christus Jezus was. Broeders, uit welke school ook, die bereid zijn de zoeloes de voeten te wassen.

Om het even of zij Vonkeman of Van der Waal heten.

G. Visee.

PERSSCHOUW

Over Paus Joannes XXIII (slot)

Begrijpelijke vergissingen van de paus

Persoonlijk geloof ik zelfs, dat de paus zich hierin vergist heeft. Hij heeft de kracht van de Bijbel, en ook de kracht van de reformatische overtuiging onderschat. Dat is ook weer te begrijpen, want hij blijft tenslotte kind van zijn eigen milieu. En wanneer men zelf altijd aan de gelovigen het protestantisme als een stervende grootheid, als een zinkend schip, heeft voorgesteld, dan moet men daar op de duur zelf ook in geloven.

En verder: paus Joannes XXIII stamt zelf uit een tijd, waarin de Bijbel vooral gold als na-

slagwerk, als verzamelplaats van teksten die de waarheid van het rooms-katholicisme zouden bewijzen, en op zijn best als een waardevol devotieboek. Ofschoon hij natuurlijk kennis heeft genomen van de nieuwere bijbelse stromingen in de r.k. kerk, zal toch gemakkelijk die onderwaardering van de Bijbel als oerkracht Gods op de achtergrond van zijn onderbewustzijn gebleven zijn.

Zoals hijzelf gezegd heeft, verwacht hij een grote openheid van de protestanten voor de r.k. kerk, wanneer zij het schitterende schouwspel (spectaculum) van het concilie zullen zien, en daarachter de grootheid van de éne, ware Moederkerk.

Maar nog eens: hierin heeft de paus zich vergist. Zeker, er zal wel een of andere oppervlakkige protestant zijn, die geen rust bij de innerlijke heerlijkheid van de Christusgestalte vond, en die zich daarom vergaapte aan deze uiterlijke schijn, en overging naar de r.k. kerk. Maar dat zullen toch uitzonderingen blijven. Onze harde tijd zal eerder de neiging hebben om de spot te drijven met al die gemijterde kerkvorsten, dan om erdoor geïmponeerd te worden.

Waak over uw vrijheid

Natuurlijk heeft paus Joannes het volste recht om de macht van het pausdom zo sterk mogelijk te maken, als hij meent dat daardoor de Kerk van Christus en het Koninkrijk Gods gebaat is. Wij hebben niet het recht om zijn persoonlijke goede trouw in twijfel te trekken. Al blijft de figuur van de oppermachtige paus een zeer bedenkelijk verschijnsel, wanneer wij dit plaatsen in het licht van de Bijbel, vooral van de Openbaring van Johannes.

Maar tegenover deze groeiende machtsaanpakken van de pausen zullen wij, reformatische christenen, de vermaning van Paulus in de brief aan de Galaten ter harte moeten nemen, dat wij de vrijheid der kinderen Gods, die Christus ons door zijn bloed verworven heeft, moeten bewaren.

Het blijft zoals het steeds was, Rome is ontzaglijk soepel en beweeglijk. Men kan alles van de roomsen verwachten. Maar de paus blijft paus en de hiërarchie houdt de teugels onwrikbaar vast in handen!

C. V.

DOODGEVAARLIJK

In het Calvinistisch Jongelingsblad gaat Ds Vink in op een kritiek welke door „Ons Politieuma” op de voorlichting van het Jongelingsblad werd uitgebracht. Het Calvinistisch Jongelingsblad zou volgens „Ons Politieuma” de Geref. jongeren in Antirevolutionaire richting sturen! En dat zou het doen door het propagieren van de Wijsbegeerte der Wetsidee! Ons Politieuma vond dat „doodgevaarlijk”.

Ds Vink schreef over deze kritiek het volgende:

„Dat doodgevaarlijke moest dan uitkomen in de artikelen die in ons blad hebben gestaan over de roeping der Overheid. In die artikelen werd ook kritiek geuit op een bepaald gedeelte van het Rapport-Richtlijnen van het G.P.V.

De kritiek op de Richtlijnen (op het punt van de roeping der Overheid) zal „Ons Politieuma” wel niet doodgevaarlijk vinden. Kritiek op dit punt hebben we van meerdere zijden gehoord en gelezen, o.a. in het Gereformeerd Gezinsblad.

Maar de artikelen waarin die kritiek voorkwam worden doodgevaarlijk geacht omdat daarin de leer van de souvereiniteit in eigen kring nogal verwerkt was. (Wat ook o.i. weer heel goed reden tot kritiek kan geven).

Daardoor zouden wij nu de Gereformeerde jeugd in de „A.R.-richting” sturen. Doodgevaarlijk!

We willen hier enkele opmerkingen over maken.

In de eerste plaats geloven we dat er tussen het G.P.V. en de A.R. partij nog wel iets anders en veel meer aan de orde is, dan de afwijzing of de erkenning van de leer van de souvereiniteit in eigen kring. Zodat wij, door de plaatsing van een artikel van iemand die meent met die leer nog wel iets te kunnen doen, nog helemaal niet achter de leiding van de A.R. partij gaan aanlopen en de jongeren dan meestuwen.

Vervolgens hebben we er vooral bezwaar tegen dat door de kritiek op een artikel in ons C.J.B. de Wijsbegeerte der Wetsidee gelijk gesteld wordt met de leer van de souvereiniteit in eigen kring. Alsof die wijsbegeerte niet veel meer zou inhouden dan een (en dan nog zeer bepaalde) verwerking van die leer.

We weten van de Wijsbegeerte der Wetsidee nog wel iets anders te zeggen dan dat via deze wijsbegeerte Gereformeerde jongeren in A.R.-richting worden gestuurd.

Er zijn nog wel wat vrijgemaakten die zeer dankbaar zijn voor de reformatische inzichten die zij in de school van de leraren van de Wijsbegeerte der Wetsidee hebben meegekregen. Die school met haar fundamentele belijdenis van „Gods souvereiniteit voor elke kring” (zoals

Prof. Vollenhoven het eens op college formuleerde).

Dankbaar ook voor de betekenis die de beoefening van deze wijsbegeerte gehad heeft voor de geschiedenis van de reformatie in de Gereformeerde kerken.

Wie van deze wijsbegeerte iets geleerd heeft voelt zich daardoor nog helemaal niet opgestuwd in de „A.R.-richting”. Om achter de leiders van de A.R. partij aan te gaan lopen.

De conclusie van dat „doodgevaarlijk” is dan ook wel zwaar overbelast.

Tenslotte: we hebben elkaar zo nodig (zie vorige driestar). Maar vergeten we dat niet en isoleren we ons niet van elkaar wanneer we zo vlotweg, onder het oog van ouderen en jongeren, elkaars organisatorische leiding als „doodgevaarlijk” taxeren?”

Het is goed dat ds Vink op deze dingen wijst.

Ik heb meermalen kritiek horen uitbrengen op de Wijsbegeerte der Wetsidee die kant noch wal raakte. Eens hoorde ik deze wijsbegeerte zelfs in één adem verwerpen met het Barthianisme! De goede man die dat deed had er blijkbaar geen notie van dat juist door de mannen van de wijsbegeerte der wetsidee misschien wel de meest radicale kritiek op Barth c.s. werd uitgebracht. Men schijnt bij de kritiek op de w.d.w. nog al eens te vergeten dat men iets alleen in zoverre kan kritiseren als men dat kent. En dat heel veel kritiek in feite niets anders is dan de kritiek welke door de criticus — ondanks zichzelf — werd uitgebracht op de door hem zelf gevormde caricatuur-voorstelling van de zaak die hij noemt.

En precies zo staat het met de „sovereiniteit in eigen kring”. Iemand debiteerde eens de enormiteit: Weg met de souvereiniteit in eigen kring — God alleen is soeverein!

Het is voorts ook zonder meer dwaas het verdedigen van de souvereiniteit in eigen kring een sturen in antirevolutionaire richting te noemen! Want een van de typerende verschijnselen in de a.r. partij is reeds jarenlang dit dat men daar het beginsel van de souvereiniteit in eigen kring al meer loslaat!

Ik zou de critici van de leer van de souvereiniteit in eigen kring willen herinneren aan wat de heer A. Zijlstra — de oud-voorzitter van de Jongelingsbond en momenteel erelid daarvan — daarover schreef. Zijlstra mócht daarover schrijven want hij kende de leer van de souvereiniteit in eigen kring.

Ik zal enkele uitspraken van Zijlstra noemen. „De antirevolutionaire politiek berust op twee pijlers: de belijdenis van de souvereiniteit Gods en de belijdenis van de souvereiniteit in eigen kring. De Drieënige God is Souverein over alle dingen. Hij heeft voor alle dingen ook Zijn ordinantie gegeven. Zo moet alles in gehoorzaamheid aan Zijn wet leven, en omdat God de Here soeverein is en volstreekte gehoorzaamheid eist moet elke gehoorzaamheid aan Zijn wet in heel het leven eerbiediging vinden.

Alle gezag in welke levenskring ook daalt van God af, wortelt in de gehoorzaamheid aan Zijn ordeningen, en moet in het leven worden geëerbiedigd en gehoorzaamd, zoals God het in het leven heeft gesteld.

En dat is nu souvereiniteit in eigen kring.”

Zijlstra gaat dan na hoe „de belijdenis van die souvereiniteit in eigen kring” ontstond. Hij zegt daarvan: „dit geloofsstuk (!!!), van zo groot gewicht voor gans het leven, niet het minst voor het politieke leven, is allereerst de vrucht van de geloofsstrijd voor de gehoorzaamheid aan Gods wet; de vrucht van de beleving der belijdenis van de souvereiniteit Gods.”

Zijlstra tekent dan het proces dat leidde tot het belijden van de souvereiniteit in eigen kring. Wat hij daarvan schreef vatte hij zo samen:

„Wij constateren dus:

„ten eerste: dat het gelovig inzicht in de van God gegeven roeping in elke levenskring en de gehoorzaamheid om naar Gods wet te leven, de vrijheid van de levenskringen, dus de souvereiniteit in eigen kring tot vrucht had;

ten tweede: dat het gelovig aanvaarden van die strijd heeft betekend de inzet van goed en bloed;

ten derde: dat deze geloofsstrijd heeft gevoerd tot het gelovig bezinnen op de inhoud dezer Schriftuurlijke waarheid en de werkelijkheid van het leven: de calvinistische wetenschap, die de roeping heeft om de geweldige inhoud van dit geloofsstuk der souvereiniteit Gods steeds meer tot ontsluiting te brengen.”

Op duidelijke wijze schetste Zijlstra daarna wat dr Kuiper omtrent de souvereiniteit in eigen kring leerde. En ten slotte liet hij zien dat de „belijdenis van de souvereiniteit in eigen kring” door Kuipers leerlingen Vollenhoven en Dooyeweerd werd uitgewerkt en versterkt.

De arbeid van Vollenhoven, aldus Zijlstra, was er op gericht „om de belijdenis van de souvereiniteit in eigen kring, door dr Kuiper zo geniaal gegrepen en uitgewerkt, nader in te denken en te verwerken.”

En van Dooyeweerd's werk schreef hij: „Hier is geen hoogmoedige poging om heel het leven te wringen in een systeem van menselijke wijsheid. Maar het is de onderwerping van het den-

ken aan de in Christus geopenbaarde waarheid, de wijsheid der Schrift, die ons aan ons zelf ontdekt en de kracht kan verlenen om het zover afgeweken leven terug te roepen tot de gehoorzaamheid aan de Koning der koningen en Here der heren. Het maakt sterk tegenover de verleiding van de wijsheid der wereld en wijst door de kracht Gods de weg der vrijmaking van alle leven van de macht der zonde, als het gehoorzaam zich stelt onder de wet, die één is, de wet Gods, en tegelijk voor elke levenskring elk naar zijn aard de weg tot steeds meerdere ontsluiting biedt van de grote rijkdom van Gods schepping. Gods grootheid wordt gezien in zijn schepping en herschepping, Zijn eer wordt gehandhaafd, Zijn souvereiniteit beleden, waardoor voor elk levensgebied de weg tot volkomen openbaring wordt gewezen van al de rijkdom, die God in de ontplooiing van alle leven heeft gewild en door Christus ook volbrengt tot prijs van zijn grote Naam.”

Alzo sprak A. Zijlstra.

VAN HIER EN GINDS

Eenwording van Indonesische kerken

Onlangs heeft op Midden-Java plaats gevonden de eerste gemeenschappelijke synode van de Indonesische Christelijke Kerken (de vroegere Chinese Kerken) op West-, Midden- en Oost-Java. Het feit, dat men voor het eerst een gezamenlijke synode-vergadering heeft gehouden betekent nog niet, dat daarmee de drie kerken één geworden zijn. Het is een eerste stap naar de eenwording.

Op deze algemene synodevergadering werden enkele regelingen aanvaard die aanduiden, in welke richting men tot de werkelijke eenwording hoopt te komen. Ten aanzien van de grondslag van de éne kerk stelde men vast: „geloof en leven van de Indonesische Christelijke Kerk hebben tot grondslag de bijbel, d.w.z. het Oude en Nieuwe Testament, in levende en heilige verbondenheid in de geloofsbelijdenis der Kerk van alle eeuwen, overeenkomstig de leer der Reformatie.” Het is de bedoeling om langs de weg van onderling overleg te komen tot de vaststelling van een belijdenis en een kerkorde. Er werden commissies gevormd voor een eenheid, getuigenis en dienst.

Missionaire actie van Islam

In Cairo is men van plan een krachtig radio-station te bouwen, de Stem van de Islam, om zwart Afrika te beïnvloeden. Daarnaast is nu bekend geworden, dat er bij de ambassades en legaties van de Verenigde Arabische Republiek speciale godsdienstattachés benoemd zullen worden. Door middel van deze beambten wil men proberen het christendom te laten zien als een godsdienst vol van rassengevoel en imperialisme en dus niet nuttig voor Afrika. De islam zal naar voren geschoven worden als een natuurlijk waar en algemeen geloof, dat geen rassenscheiding kent en niet afhankelijk is van het Westen en zijn geld voor zijn verbreiding.

Verspreiding van Bijbels blijft verbazing wekken

Het feit dat het Bijbelgenootschap van Japan ongeveer twee miljoen bijbels en testamenten in één jaar heeft gedistribueerd in een land waar ten hoogste maar 500.000 christenen zijn, blijft voor iedereen een bron van verbazing.

Het jaarverslag van het genootschap geeft een uiteenzetting over de verspreidingsmethode; de verspreiding geschiedt door middel van strategisch geplaatste distributie-punten, door middel van de kerken, en door middel van 40 in volledige dienst zijnde colporteurs.

Tijdens de acht jaren activiteit der colporteurs, heeft men 68 procent van het grondgebied van Japan bestreken en 48 procent van de bevolking benaderd in gesprekken van deur tot deur. De prefectuur Hokkaido staat aan de top met een totaal van 894.397 bijbels, gevolgd door Koemamoto (Kyoesejoe) met een totaal van 369.929 bijbels, die verspreid werden gedurende dit tijdvak van acht jaar.

Onlangs heeft de secretaris van het bijbelgenootschap Miyakoda verklaard dat de Japanners de Bijbel niet langer beschouwen als een „westers” of „buitenlands” boek. Voor het Japanse christelijke gezangenboek (sanbika) geldt dit reeds vele jaren.

Import van Bijbels in Indonesië

In nog geen twee jaar zijn ongeveer 500.000 bijbels en bijbelgedeelten naar Indonesië verscheept. Deze zullen voorzien in de eerste behoeften, na een periode van een import-verbod.

Dit kostte meer dan f 1.200.000,— en was mogelijk dank zij steun uit binnen- en buitenland. Intussen neemt de eigen produktie in Indonesië toe.

Roomse kerk in Afrika

R. E. Harlowe schrijft in Christian Heritage (september 1960) dat de mannen van Rome, Moskou en Mekka trachten Afrika te overheersen. De Communisten trachten munt te slaan uit het verlangen naar onafhankelijkheid. De Islam breidt zich vanuit het Noorden vooral over Oost- en West-Afrika uit. Rome staat echter niet ledig toe te zien. In 1901 bedroeg het aantal Rooms-Katholieken 482.000, in 1959 was het 21.461.000, dat is dus 44 maal zoveel. Het aantal kerken kwam in diezelfde periode van 1084 op 31.138. In 1901 waren er 1172 priesters, in 1959 niet minder dan 13.054, terwijl het totaal der buitenlandse krachten 28.000 beliep. Dat wordt geschat op ongeveer 20 maal het aantal van 1901. De toename van het ledental is dus veel groter dan die van het aantal werkers.

Wat de Protestanten betreft, in 1956 telden zij 12.395.528 leden en 16.509 buitenlandse arbeiders. Daarbij dient bedacht dat niet alle Protestanten het zuivere evangelie verkondigen. Van 52% der Protestantse zendelingen wordt echter gezegd dat ze evangelische zendingen vertegenwoordigen en dat ze waarlijk het evangelie brengen.

Bij genoemde getallen wordt verder nog opgemerkt dat in vele gevallen de kinderen in de Protestantse gezinnen niet zijn meegeteld, en bij de Rooms-Katholieken wel.

Communisme in China

Volgens de in Hongkong verschijnende Tiger Standard ziet het er onder de hard werkende Communistische jongeren in Rood China niet al te rooskleurig uit. Er is een groeiende ontevredenheid vanwege de zware eisen, die aan hen worden gesteld. Een jonge werkende vrouw schreef aan de Chinese Jeugdkrant waarom het niet mogelijk is, terwijl men enerzijds hard moet werken, aan de andere kant een gelukkig leven te leiden. Zij wil ook van de vruchten van haar werk genieten. „Als Socialisme en Communisme worden opgebouwd ter wille van anderen, terwijl een Communist zelf een een-tonig leven van hard werken moet leiden, wat voor zin heeft het dan om aan het Socialisme of Communisme te bouwen?”

Deze vrouw zegt dat ze met haar man en dochter verlangt naar een rustig leven. Wel is ze bereid iedere dag te werken, maar ze zou graag de zondag in haar gezin doorbrengen.

Christen-vervolging in China

Het Rooms-Katholieke blad The Examiner schreef onlangs dat gedurende de laatste 15 jaren van iedere 7 christenen in China er één zijn leven gegeven heeft voor het geloof. Dit vertelde broeder Vianney Hsin op een zendingbijeenkomst tijdens het eucharistisch congres te München. Hij voegde er aan toe dat 500 Chinese priesters de marteldood gestorven waren en dat in de gevangenissen en arbeidskampen zich acht Chinese bisschoppen en meer dan 10.000 priesters en leken bevonden. Hij gaf het advies de uiterste voorzichtigheid in acht te nemen t.o.v. berichten over de kerk in China, daar deze alle uit communistische bron komen.

De Hongaarse Hervormde Kerk

Er zijn in Hongarije ongeveer 2 miljoen hervormden, die samen 1.240 gemeenten vormen ingedeeld in 4 districten. Het grootste district is gelegen oostelijk van de rivier de Theiss. Daar woont ongeveer de helft van alle hervormden. Deze kerk, een van de grootste hervormde kerken van Europa, heeft een presbyteriaans-synodale structuur.

De verschillende vergaderingen (kerkeraden, districtsvergaderingen en synode) hebben allen twee voorzitters, een predikant en een leek. De predikant-voorzitters worden Bisschoppen genoemd. Voorzitters van de Synode zijn thans Bisschop dr. Tibor Bartha en „Oberkurator” dr. Ferenc Erdei.

De opleiding van de predikanten geschiedt aan twee theologische scholen van de kerk (Debrecen en Boedapest) met resp. 8 en 6 hoogleraren. De opleiding duurt 5 jaar.

De gemeenten der Hervormde Kerk in Hongarije verzorgen via hun Centrale Fonds een 20-tal diaconale instituten, de emeritus-predikanten en predikantenweduwen en -wezen, en geven ook steun aan kleinere gemeenten.

Zelf geeft de kerk een tweetal bladen uit en samen met de kleinere evangelische kerken nog een theologisch tijdschrift en een berichten-dienst in het Engels en het Duits. Ook draagt de kerk de kosten van een nieuwe bijbelvertaling, die onder mede-verantwoordelijkheid van de andere kerken in bewerking is. In 1948 werd een nieuw hervormd gezangboek uitgegeven, waarin de theologische, oecumenische en dichterlijke gezichtspunten beter tot hun recht komen dan in het oude. Hierbij wordt ook gebruik gemaakt van de 150 Psalmen van Genève. Sinds de tweede wereldoorlog is een duidelijke vernieuwing in het gemeentelven merkbaar,

die zich uit in de verdieping van het begrip en van de verkondiging, maar ook in het feit, dat de gemeenten zich steeds meer zelf gaan bedruipen.

Amerikaanse Raad van Kerken voor geboorteregeling

Het algemeen bestuur van de Amerikaanse Nationale Raad van Kerken heeft zijn instemming betuigd met kunstmatige methoden van geboorteregeling. De raad vertegenwoordigt het merendeel van de grote protestantse kerkgenootschappen met in totaal ongeveer veertig miljoen leden. Vertegenwoordigers van de oostelijke orthodoxe kerken onthielden zich van stemming. In een verklaring betreurt de raad het bestaan van wetten die de verkoop of het gebruik van middelen tot geboorteregeling beperken. Dergelijke wetten worden in strijd met „de burgerlijke en godsdienstige vrijheden van alle burgers” genoemd.

KERKNIEUWS**Candidaats-examen:**

Geslaagd voor het candidaats-examen de heer D. J. van Stelten, Apeldoornsestr. 77 I, Kampen.

Provinciale Ouderlingen-Conferentie Utrecht.

De jaarlijkse vergadering zal in 1963 plaats vinden te Amersfoort in één van de lokalen van de Westerkerk (Lingestraat) en wordt gehouden op zaterdag 27 april. Zij vangt aan om 14.30 uur.

De leiding berust bij Ds. K. Deddens van Amersfoort.

Spreker is Prof. Dr. L. Doekes van Kampen over het onderwerp „De ambten in de kerk”.

Daar deze zaak in de laatste tijd zeer in discussie is verwachten wij een grote opkomst.

H. C. Smit, secretaris.

Kerkbouw Zwolle

Op een onlangs gehouden gemeentevergadering van de Geref. Kerk van Zwolle deelde ds Vreugdenhil mee, dat een gemeentelid een gift van f 10.000.— had toegezegd voor de bouw van een nieuwe kerk.

ADRESSEN:

Apeldoorn: scriba: P. Ouwerkerk, Archimedesstraat 131, Apeldoorn.

NAAR EEN EIGEN TEHUIS**Eerst naar Monte Allegre.**

Waarom? Luister: „Dat we... Uw mooie arbeid nog niet vergeten zijn bleek onlangs duidelijk. Gedurende een paar dagen regende het aanhoudend en dus moesten onze drie kinderen zich binnenshuis vermaken. Ze kwamen op het idee voor ons eigen kindertehuis ook hier een actie op touw te zetten. Het resultaat was, dat ze dagenlang allerlei leuke dingetjes in elkaar knutselden om die daarna bij onze mensen in de kolonie te trachten te verkopen”.

Het resultaat ervan werd via een voor korte tijd naar Holland gekomen broeder ontvangen; het was een bedrag van f 95.—. Onze zeer hartelijke dank voor wat jullie voor de kinderen in Nederland hebt gedaan.

Binnen de landsgrenzen

bleef de jeugd ook actief. Ontvangen werd van de Geref. K.V. te Schildwolde f 17,90; een in Heemse gevoerde actie onder het motto „Voor de jeugd, door de jeugd” bracht maar liefst f 150,— op. Op het jeugdcongres te Dalfsen werd een collecte gehouden die f 160,— opbracht.

De J.V. te Bergentheim vierde haar 75-jarig bestaan. Op een der feestavonden werd een collecte gehouden, welke f 148,51 aan het bouwfonds toevoegde. Jongens, (waar blijven de meisjes?) wij zeggen ook jullie heel hartelijk dank.

De kleinste onder de gevers is Johannes Willem. Zijn vader dient hem aan als „broertje van Sybren Foekes”. Johan Willem, hartelijk welkom in de grote familiekring.

Het doet ons genoegen naast die van de jongens ook te mogen delen in de belangstelling van de mannen. De mannenverenigingen „Calvijn” te Groningen en Spakenburg hielden beide een jaarvergadering. De gehouden collecten brachten resp. f 25,— en f 25,97 op. De mannenvereniging te Leerdam hield vergadering met de vrouwenvereniging. Vermoedelijk omdat zij samen vergaderden was de opbrengst van de gehouden collecte het dubbele van de beide eerder genoemde mannenverenigingen, n.l. f 51,92.

De collecte op de feestelijke jaarvergadering van de Knapen- en Kleine Meisjesvereniging te Uithuizermeeden leverde een bedrag op van

f 40,27. In de contreien van 2e Exloërmond werd ook een jaarvergadering gehouden, doch wij weten niet door welke vereniging. Wat wij wel weten is dat f 45,29 voor het tehuis bijeen werd gebracht.

Waarom er niets binnenkwam van de vrouwen? Wees gerust, er werden enkele bedragen ontvangen, doch zoals afgesproken, worden deze niet door ons verantwoord, maar door het adres dat de actie, uitgaande van de Gereformeerde Vrouwenbond, verzorgt. Verantwoording hiervan vindt men regelmatig in „Rondom het Woord”.

Wij noemen verder

de op 23 maart in Amersfoort georganiseerde middag en avond. Het is een actie geworden waaraan jong en oud heeft meegedaan. Er is hard gewerkt. Bij de afrekening kon f 1.667,12 worden uitgeteld. Amersfoort vraagt: Wie volgt ons voorbeeld?

XYZ stuurde ons 2 coupons van de 3¼% lening Nederland met een totaalbedrag van f 32,50.

Van de plaatsen, waar contribuanten worden gewonnen en waarvan de opbrengst voor een deel ten goede van het tehuis komt noemen wij Amstelveen, Ferwerd en Wezep, waar men erin geslaagd is een groot aantal contribuanten te werven.

Een naam gevraagd.

Op ons verzoek een naam voor het tehuis op te geven, kwamen reeds drie reacties binnen. Wij verwachten er nog vele. De enige beperking is, dat de opgave vóór 15 mei a.s. in ons bezit moet zijn.

Waarom het gaat?

Zij komen aan door Godd'lijk licht geleid, om 't nakroost, dat de Heer wordt voorbereid, te melden 't heil van Zijn gerechtigheid en grote daden.

Verantwoording:

Over de afgelopen periode werd ontvangen
van kerken f 1.695,25
van particulieren „ 1.121,08

Totaal: f 2.816,33

Giften en collecten kunnen worden gestort op postrekening nr. 52325 t.n.v. Stichting Gereformeerde Kinderbescherming, Beatrixlaan 37, Ede.

HEDEN VERSCHEEN:**DE POLITIEKE PARTIJEN**

deel 3

De Chr. partijen: A.R.P. C.H.U. G.P.V.

door Dr. A. J. VERBRUGH

312 pagina's. f 2.50

Bestel spoedig bij de boekhandel of bij

Firma Groenendijk, Slaghekstraat 90-94
Rotterdam-25 — telefoon 172610.

BETALING ABONNEMENTSGELDEN

Met 1 april begon de 7e jaargang van OPBOUW. We verzoeken onze abonnees hun abonnementsgeld te storten op girorekening 233117 ten name van Drukkerij Steenbergens Zeist met bijvermelding voor OPBOUW.

Jaarabonnement f 10.—, halfjaar f 5.—, buitenland zeepost f 12,50, studenten abonnement f 6.— per jaar. De administratie

Drukkerij Steenbergens

ZEIST - TELEFOON 03404 - 2452

Periodieken

Boekwerken

Handeldrukwerk